**Sinan Birdal**
sbirdal@gazeteduvar.com.tr

# Sempati: Finans ve edebiyatın kaynağı

Rousseau'nun soylu ilkellerinden farklı olarak Wordsworth'ün okuma yazma bilmeyen felçlileri, zihinsel engellileri vs. modern toplumun içinde yaşarlar. Zihinsel engelli Johnny şiirde doğal sesleri taklit eden onomatepeyle konuşur. Sempatik bir okumanın gerektirdiği sabit bir temsil dili kullanmayan Johnny, Aydınlanma'nın akıl imparatorluğunun sınırlarını çizer.

06 Ağustos Perşembe 2020 Saat: 00:02

John Wilson şiir anlayışını henüz on altı yaşındayken şair William Wordsworth'e (1770-1850) yazdığı bir mektupta dile getirir. (1) Mektubun konusu Wordsworth'ün -Samuel Taylor Coleridge'in (1772-1834) de dört şiiriyle katkı verdiği- Lirik Baladlar ve Bazı Başka Şiirler (*Lyrical Ballads with A Few Other Poems*, 1798) adlı kitabıdır. Wilson Wordsworth'ün antik ve modern tüm şairleri aştığını söyleyerek söze başlar. Şiirlerin okura başka insanların haklarına saygı göstermeyi öğreten bir ahlak sistemi sunduğunu belirtip, eserin İncil'den sonra en çok değer verdiği kitap olduğunu ifade eder. Ancak Wilson'a göre Wordsworth ciddi bir tasarım hatası işlemiştir. Buna örnek olarak Wilson eserdeki Budala Oğlan (*Idiot Boy*) adlı şiiri ele alır.

## ZİHİNSEL ENGEL VE SEMPATİ

Wilson, bu şiirde Wordsworth'ün yeteneğine hayran kalmıştır ancak konu zevk vermemiş, midesini bulandırmıştır. Bu şiiri daha önce gördüğü bir zihinsel engelli resmiyle karşılaştırır: Ressam, karakteri mükemmel temsil etmiş ve kabiliyetini kanıtlamıştır, ancak gördüğü imaj Wilson'ı tiksindirmiştir. Nitekim Wilson'a göre edebiyat ancak okurda sempati duygusu oluşturarak zevk verebilir. Gündelik hayatta tarafsız gözlemciyi (*impartial spectator*) ilgilendirmeyen binlerce olay vuku bulur. Bu ilgisiz hadiseleri şiire konu yapmak uygun değildir. Wilson, zihinsel engelli bir oğlanla sempati kurmasının imkansız olduğundan, tersine tarif edilen karakterin tiksinti uyandırdığından bahseder. Wordsworth şiirde oğlanın annesinin şefkat duygusuna sempati uyandırmak istemiştir ancak zihinsel engelli birinin annesinde bile şefkat duygusu uyandırması doğaya aykırıdır. Annenin duyguları ancak hayvanlarda da bulunan bir içgüdü olabilir. Nitekim Wilson şiiri okuyup da beğenen kimseye rastlamamıştır. Ancak genç yazar öznel görüşle yetinmez: Wordsworth'ün tasarımı Adam Smith'in Ahlak Duygusu Teorisi'nde (*Theory of Moral Sentiments*, 1759) tarif edilen insanın doğal duygularına ters düşmektedir.

## SMITH'İN EDEBİYAT ANLAYIŞI

Günümüzde genelde ekonomi politik üzerine eseriyle anılan Adam Smith'in (1723-1790) edebiyat ve sanat eleştirisi yaklaşımı maalesef pek gündeme gelmez. Halbuki Aydınlanma düşünürleri için farklı disiplinler oluşturmalarına rağmen estetik, ahlak felsefesi ve ekonomi politik arasında içsel bağlantılar vardır.

Smith, 1748'de Edinburgh Üniversitesi'nde vermeye başladığı hitabet ve edebiyat derslerine Glasgow Üniversitesi'nde de devam etmişti. Ancak bu ders notları Smith'in vasiyeti üzerine bitmemiş diğer yazıları gibi imha edilmişti. Smith'in 1762-3 akademik yılında verdiği derslerin öğrencileri tarafından tutulmuş notları, 1961'de edebiyat profesörü John M. Lothian tarafından keşfedildi ve 1963'te Hitabet ve Edebiyat Dersleri (*Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*) başlığıyla yayımlandı. Doğrudan Smith'in kaleminden çıkmasa da bu notlar düşünürün diğer eserlerini tamamlayan ve onun edebiyat yaklaşımını detaylandıran bir belge niteliği taşıyorlar. (2)

Aydınlama'nın edebiyat (*belles lettres*) anlayışı Fransız edebiyatçılarının etkisiyle Romantik dönemin edebiyat anlayışından farklı olarak daha fazla türü (örneğin tarihyazımını) barındırıyordu. Hitabet kavramı da, hatibin yurttaşları ikna sanatına odaklanan antik ve Rönesans hitabetinden farklı olarak, yazılı metinlerin okur tarafından nasıl algılandığıyla ilgileniyordu. Ticaret toplumunda topluluk önünde konuşma yerine sohbet yeteneği ve ince zevk seçkinlik kriteri haline gelmişti. Bu bağlamda dönemin edebiyat eleştirisi okurların zevkini geliştirmeye ve onları değerli eserleri takdir edebilecekleri şekilde eğitmeyi amaçlıyordu.

## SMITH'İN AHLAK DUYGUSU TEORİSİ

Smith gibi sistematik bir düşünürün estetik, ahlak ve ekonomi politik kuramını birbirini tamamlayan parçalar olarak görmek gerekiyor. Sempati bu üç alanı da kesen ve insanın temel doğasını tanımlayan bir kavramdır. Smith'e göre sempati (bir başkasının duygusunu hissedebilme) öz sevgi kadar insani bir duygudur. Kendimizden daha iyi durumda olan insanlarla daha kolay sempati kurarız. Bu yüzden dertli bir kişi etrafından merhamet ararken durumunu abartmamalı, tersine duygularının tonunu hafifletmelidir. Sempati kendimizi bir başkasının yerine koyabilme kabiliyetidir ve bu anlamda toplumu mümkün kılan en temel özelliktir. Ekonomi politik ve estetik öğretisi için de temel olan tarafsız gözlemci (*impartial spectator*) pozisyonu ancak sempati kabiliyeti sayesinde işleyebilir. Sempati ise taklitçi hayalgücüne (*mimetic imagination*) dayanır. Taklit Smith'in toplum kuramının merkezinde oturur. (3)

Smith sanat dallarını ele alırken daha sonra Nietzsche'nin de geliştireceği bir ayrımı esas alır: Bir yanda resim ve heykel gibi taklitçi sanatlar, diğer yanda müzik ve dans gibi taklitçi olmayan sanatlar. Enstrümantal müzik duygu taklit etmez, sempatik duygu değil doğrudan orijinal duygu uyandırır. Vokal müzik ise şiiri içererek bir karakter ve bir anlatı vasıtasıyla taklide meyleder. Smith'in pozisyonu Rousseau'nun pozisyonuyla zıttır. Rousseau Dillerin Kökeni (*Essai sur l'origine des langues*, 1781) adlı eserinde ünlü müzik kuramcısı Jean-Philippe Rameau'yu eleştirerek enstrümantal müziğin de taklitçi olduğunu öne sürer. Resimde tasarım gibi müzikte de melodi taklittir. Smith'in ilerlemeci toplumsal kuramı 18'inci yüzyıl ticaret toplumunun nasıl

harmoni içinde işlediğini kanıtlamaya çalışır ve mevcut toplumu olumlar. Rousseau ise modern toplumun amansız bir düşmanıdır. Ona göre modern toplum ilkel toplumun yozlaşmış bir halidir. Aynı anda ortaya çıkmış olan dil ve müzik zamanla yozlaşarak mantık ve harmoniye dönüşmüştür.

## SEMPATİ VE FİNANSAL KRİZ

İngiliz edebiyatı profesörü Robert Mitchell sempati ve özdeşleşme teorilerinin finansal kriz dönemlerinde (1720'ler, 1750'lerin başı, 1780'lerin sonu, 1790'ların sonu ve 1815-1821 arasında) ortaya çıktığını ileri sürüyor. Mitchelle'e göre bunun nedeni, kriz anlarında kamu finansmanının insanları inanç, kanaat ve arzu vasıtasıyla birbirine bağlayan bir sistem olarak görünür hale gelmesidir. (4) 18'inci yüzyıldan evvel hayal gücü salt bireylere içkin bir kavram olarak tartışılırdı. Hayal gücünün kolektif boyutu ancak Hume, Smith ve Rousseau gibi Aydınlanmacılar tarafından öne çıkarıldı. Bu yazarlarda sempati (Hume, Smith) veya özdeşleşme (Rousseau) toplumun, bireylerin sürekli iletişim halinde olduğu bir sistem olarak kavranabilmesini sağladı.

Hume, İnsan Doğası Üzerine Risale'de (*A Treatise of Human Nature, 1739-40*) sempatiyi bireye ait bir duygu olarak değil, bireyler arasında bir iletişim aracı olarak tarif eder. Sempati bir bireyin diğerine verdiği bir tutku, duygu hediyesidir. Böylece Hume, 1720 Güney Denizi krizinden sonra finans sistemini, toplumsal bağları spekülatif ilişkilerle ikame ettiği gerekçesiyle eleştiren muhafazakarlardan ayrılır. Kağıt spekülasyonundan şikayet eden muhafazakarlar paranın hakimiyetinden tekrar toprak ve asaletin hakimiyetine dönülmesini salık veriyorlardı. Hume ise toplumun, en başından itibaren spekülatif bir olgu olduğunu iddia etti. Böylece sempati, epistemolojik kesinliğin olmadığı bir durumda bile toplumsal istikrarın sağlanabileceğini gösteren bir kavram haline geldi.

## WORDSWORTH VE ROMANTİZMİN MANİFESTOSU

Hume ve Smith'te sempati toplum kurucu ve istikrarı sağlayıcı bir kavramken Rousseau'da özdeşleşme mevcut toplumun, temsil biçimlerinin ve toplumsal işbölümünün aşılabileceği bir kavram olarak karşımıza çıkar. Rousseau, dil ve kültür öncesi bir insan kabiliyeti olarak haykırışı model alır. Doğaya dönüşün çaresi mevcut iletişim ve temsili ortadan kaldıran bir iletişimdir; Mitchell'ın deyişiyle iletişim araçlarını ortadan kaldıran bir iletişim.

Wordsworth'ün Budala Oğlan şiirini bu bağlamda okumak lazım. Lakin Rousseau'nun soylu ilkellerinden farklı olarak Wordsworth'ün okuma yazma bilmeyen felçlileri, zihinsel engellileri vs. modern toplumun içinde yaşarlar. Zihinsel engelli Johnny şiirde doğal sesleri taklit eden onomatepeyle konuşur. Sempatik bir okumanın gerektirdiği sabit bir temsil dili kullanmayan Johnny, Aydınlanma'nın akıl imparatorluğunun sınırlarını çizer. Buna rağmen çıkardığı seslerden Johnny'nin sevincini anlamamız mümkündür. Hume ve Smith'e çok şey borçlu olan Wordsworth sempatinin sınırlarını veya kusurlarını ortaya koyar. (5)

Wordsworth'ün (yaşlılığında değiştirdiği) şiir anlayışı, şiir okurunun sempatisinin ne kadar aldatıcı olabileceğini gözler önüne serer. Eğitimli şiir okuru şiirlerde betimlenen yoksulların hissettiklerini ne kadar doğru yorumlayabilir? (6)

Thomas Ford, Wordsworth'ün Smith, Hume ve İskoç edebiyat eleştirisine ilişkin tavrını modern toplumda okuryazarlığın rolü bağlamında tartışır. 1723'te Bernard Mandeville Arılar Öyküsü (*The Fable of the Bees*) adlı eserinde çalışan sınıfların okuma yazma öğrenmesinin yasaklanmasını savunmuştur. Mutlu ve istikrarlı bir toplum için yoksul çoğunluğun cahil olması bir gerekliliktir. Hume ve Smith ise okuryazarlığın bir endoktrinasyon aracı olabileceğinin farkındadır. Hume kadınların felsefeden ziyade tarih okuması gerektiğini öne sürer. Gündelik hayatta iş güçle meşgul olan kadınlar meselelere felsefenin gerektirdiği tarafsızlıkla bakamazlar, ancak tarihteki kişilerle empati kurabilirler. Smith Hume'un cinsiyetlendirilmiş okuryazarlık kuramını çalışan sınıflara doğru genişletir. Cahil emekçiler (Rousseau'nun iletişimine benzer) bulaşıcı bir duygusal birliktelik içinde toplu ayaklanma eğiliminde olabilirler. Bunun çözümü işçilerin bireyselleşmesini sağlayacak bir biçimde eğitilmesidir. İşçi okuryazarlığı istikrarlı bir kapitalist toplum için vazgeçilmezdir. Wordsworth'ün Lirik Baladlar eserinin önsözünde dile getirdiği düşünceler tam da İskoç Aydınlanması'nın bu projesini ters yüz eder. Romantik şiirin manifestosu kabul edilen Wordsworth'ün metinlerinde hayal gücü sorgulanan çalışan sınıflar değil, burjuvazidir. Yaşı ilerledikçe görüşlerinin muhafazakarlaşmasına rağmen Wordsworth ikinci kuşak Romantiklerin ilerleyeceği bir patika açmıştır. Döneminde çok popüler olmasına rağmen Wilson'ın sonradan unutulan bir edebi figür olmasını belki de bu patikayı tercih etmemiş olmasıyla açıklayabiliriz.

(1) Philip Dundas, *John Wilson: The Margaret Poems*, University of Glasgow, Department of English Literature, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2005, ss.25-26. Mektubun bir kopyası tezin sonunda ek olarak veriliyor, ss.197-203.

(2) Mark Salber Phillips, "Adam Smith, Belletrist", *The Cambridge Companion to Adam Smith*, Knud Haakonssen (Der), Cambridge, Cambridge University Press, 2006, ss.57-78.

(3) James Chandler, "Adam Smith as Critic", *The Oxford Handbook of Adam Smith*, Christopher J. Berry, Maria Pia Paganelli ve Craig Smith (Der), Oxford, Oxford University Press, 2013, ss.126-142.

(4) Robert Mitchell, Sympathy and the State in the Romantic Era: Systems, State Finance, and the Shadows of Futurity, New York, Routledge, 2007, s.5.

(5) Thomas H. Ford, The Romantic Political Economy of Reading: Or, Why Wordsworth Thought Adam Smith was the Worst Critic Ever", *ELH*, Cilt 80, Sayı 2, Yaz 2013, ss.575-595.

(6) William Richey, "The Rhetoric of Sympathy In Smith And Wordsworth", *European Romantic Review*, Cilt 13, Sayı 4, ss.427-443.